

je uzavreté do školských povinností. Školská práca stratila svoj monopol na vzdelávanie zoči-voči voľnému času. Dospelý vek už nie uzavretý iba do práce, staroba sa neobmedzuje na očakávanie smrti. Snom súčasného dôchodcu je zomrieť pri plnom zdraví.

6. kapitolu nazýva autor *Voľný čas a sociálnopolitická prax*. Dokazuje v nej, že pod vplyvom voľného času preniká politika do každodenného života, dokonca sa vo svojich doteraz nepoznaných spontánnych formách stáva jeho súčasťou a úzko sa spája so svetom kultúry a zábavy, pretože stratila svoju predchádzajúcu moróznu príchuť. Z uvedených príkladov možno vybrať rockové koncerty a výťažky z nich na podporu hladujúcich v Afrike. Previazanosť politických aktivít občanov s kultúrou, široká participácia na riešení spoločenských otázok je v našich spoločenských pomeroch nateraz zredkavejším javom.

V *Záverečných úvahách* autor analyzuje tri skupiny teoretických prúdov v sociológii, dotýkajúcich sa rôznym spôsobom problematiky voľného času. Navrhuje tieto prúdy nazvať: inštitucionálny, protestujúci, neodialektický.

Dôvodov, pre ktoré sme sa rozhodli oboznámiť sociologickú verejnosť práve s Dumazedierovou *Kultúrou revolúciou vo voľnom čase*, vydanou v Paríži pred piatimi rokmi, bolo niekoľko. Jednak pociťujeme ľútosť, že zatiaľ žiaden vydavateľ neprejavil záujem o jej preloženú verziu. Jednak Dumazedierov spôsob nazerania na premeny vo voľnom čase človeka postindustriálnej spo-

ločnosti pokladáme za fundamentálnu analýzu stupňa jej rozvoja. Myslíme si, že etapa nášho spoločenského vývoja nie je postindustriálna. Dumazedierovu analýzu považujeme za modelovú, pretože je možné si v nej mnoho prečítať i o stupni rozvoja našej spoločnosti. Myslíme si, že obeznamenie sa s recenzovanou prácou je potrebné nie preto, aby sme bezhlavo napodobňovali postindustriálny model spoločenských vzťahov. Mohlo by byť ale na škodu veci, keby sme sa k paradigme, ktorá môže obohatiť náš spoločenský vývoj, nepribližovali. Človek postmodernej spoločnosti je schopný postupne sa vymaňovať zo spárov stereotypných inštitucionálnych vzťahov a presadzovať asertívne právo na svoj vlastný autonómny svet. Vydobyl si právo presadzovať svoj vlastný názor a svoj imanentný osobný záujem zoči-voči inštitúciám postmodernej spoločnosti a nedovolí im upierať mu právo na dôstojnosť a človečenstvo v jeho súkromnom živote. Takto sa možno prvýkrát v ľudských dejinách do centra rozvoja spoločnosti reálne presúva ľudsky dôstojný rozmer ľudskej individuality. Táto skutočnosť vyplynula podľa autora z nového chápania miesta voľného času v živote jednotlivca i spoločnosti. S týmto Dumazedierovým názorom možno iste polemizovať. No nemožno mu uprieť originalnosť. Preto odporúčame prečítať si *Kultúru revolúciu vo voľnom čase (1968-1988)* francúzskeho sociológa Joffre Dumazediera, ak sa náhodou dostane do rúk záujemcov.

Luba Kráľová

Francouzsko-český dialog o rodině

Komise pro historickou a sociální demografii vydala sborník referátů z diskuse, kterou zorganizovala 24. března 1992 o evropské rodině v minulosti, přítomnosti a budoucnosti jako součást kongresu "Odkaz J. A. Komenského a výchova člověka pro 21. století". Diskuse se zúčastnili také francouzští odborníci.

Jacques Dupaquier, přední světový historický demograf, pronesl úvodní příspěvek. Položil v něm otázky, které pak dominovaly

celému průběhu jednání: "má být současná krize sňatečnosti považována za krizi rodiny, nebo za krizi manželství?", "jde vskutku o krizi, nebo o historický vývoj, v němž křesťanský typ manželství ustupuje jiným formám rodičovství a jsme tedy jen svědky historické změny?" Dupaquier se dále věnoval poměru státu k rodině. Uvedl, že je dvojznačná: stát nechce rodinu zcela potlačit, protože by ji musel nahradit při péči o děti a o nemocné, invalidy a staré osoby. Na druhé straně usiluje o to, aby ji zbavil politické moci a aby ji mohl ovládat a využívat. Ve všech režimech

má stát značný vliv na vytváření budoucnosti rodiny, ať již přizná oficiální populační politiku či nikoliv. Především se uplatňuje nepřímé působení státu prostřednictvím daňového systému.

Socioložka *Evelyna Sullerotová* v přednášce "Krise rodiny" spatřuje zásadní předěl ve vývoji rodiny v událostech druhé světové války. Tvrdí, že během ní se rodina vlivem válečného strádání velmi stmelila a vlastně se tak vytvořil základ pro příznivý vývoj trvající celou další generaci až do roku 1964. Vyzdvihla pozitivní až idylické rysy této doby, v níž byla sňatečnost a plodnost na skutečně velmi vysoké úrovni. Příčiny přisuzuje pokračující nízké životní úrovni a vlivu osvětové a populárně vědecké literatury, která tradiční rodinu propagovala. Druhá - krizová - etapa poválečného vývoje rodiny trvala v letech 1964 až 1984. Pokles sňatečnosti i plodnosti při současném vzestupu rozvodovosti v celé Evropě byl podle Sullerotové následkem přeměny hodnotové orientace a společenské morálky. Do manželství vstupují dvě individualistické osoby, jež dbají především o svá práva - dvojice má přednost před rodinou a sexuální svazek před rodinným poutem. V současné době probíhá třetí etapa, v níž jsme svědky jistých známek obratu - ve Švédsku, které vždy působilo jako průkopník později všeobecně přijatých modelů populačního chování, se opět sňatečnost a plodnost zvyšují, tradiční morální normy se znovu utužují, fenomén AIDS nutí k větší zdrženlivosti - sexuální revoluce 70. let skončila. Celý příspěvek Sullerotové je psán velmi svižným perem, obsahuje řadu trefných postřehů; celkově ovšem působí spíše jako osvětová přednáška mající za cíl především vzbudit zájem publika. Na druhé straně je v něm totiž řada tvrzení, která jsou velmi sporná. Vplývá to z toVho, že Sullerotová dává přednost působivému paradoxu před ověřeným, leč méně efektním tvrzením. Samotná periodizace vývoje rodiny přesně na rok vyvolává sice u laika dojem přehledného, jasného a schválněho schématu, ovšem při bližším pohledu stěží obstojí, již proto, že Evropa je příliš heterogenní celek, aby se mohly populační trendy takto detailně shodovat; konečně ve východní Evropě měl průběh sňatečnosti i

plodnosti podstatně odlišný obraz. Sullerotová dále přeceňuje úlohu manželských poradců a vychovatelů a odborné i populární "rodinné" literatury. Hojně z ní cituje a používá ji jako oporu pro svá obecnější tvrzení (např.: "jak by nebyly svedeny životem se dvěma rolemi a dvěma fázemi, které jim navrhuji Myrdalová a Kleinová ve slavné knize "Women's two role?"). Pochybuji, že by hromadné sdělovací prostředky měly zásadní vliv na chování jednotlivce v tak důležité sféře života. Přes značnou erudici Sullerotová přeceňuje revoltu z konce 60. let: ztotožňuje vlastní zkušenost, resp. zkušenost vlastní generace s osudem veškerenstva: "koncem roku 1968 mnoho mladých lidí věřilo, že jsou revolucionáři a dokonce kolektivisté; z nenávisť ke kapitalismu a ke konzumní společnosti... vzkvétají komunity mladých". Tak mnoho jich, soudím, nebylo; efemérní výstřelek, jakkoli popularizovaný a v zpětném pohledu stárnoucích aktérů idealizovaný, nikdy neznamenal o mnoho více než pomíjivou zábavu hrstky výstředních intelektuálů. Žádný demografický údaj nedokumentuje ani minimální vliv této módní záležitosti na chování základních vrstev evropských populací. Hovoří-li Sullerotová o Evropě, má na mysli především Evropu západní. Občas sice uvádí některé údaje za tu méně šťastnou polovinu, nicméně hlavní teze stojí na západoevropském vývoji. Pokud se přece jen o východní Evropě zmíní, činí tak poněkud nešťastným způsobem, který je bohužel příznačný pro mnohé západoevropské odborníky postavené před úkol vypořádat se s bývalými komunistickými zeměmi. Patrně z nahodilého rozhovoru či letmo vybrané publikace si vybere jeden aspekt, který ji zaujme, rozvede ho a pak z něj učiní obecné tvrzení: "ve východní Evropě, kde pro nouzi o byty je spolužití téměř nemožné (zde se lidé žení a vdávají, aby získali byty pro své milování), rozvodovost stoupla jen mírně". Východní Evropané ovšem nějaké to místo pro milování našli většinou ještě před svatbou a manželství zhusta uzavírali proto, aby získali byt a měli kam umístit počaté děti. Že bytová nouze rozvodovost nebrzdí, ale naopak ji mocně podporuje, ví každý rodilý východní Evropan.

List obrátila *Antoinette Fauvová-Chamourová*, jež se ve stati "Od rodiny k domácnosti v preindustriální Evropě (16.-18. století)" věnovala dřívějším etapám vývoje rodiny. Upozornila na to, že složení rodinné domácnosti se vyvíjí ve více či méně pravidelných cyklech (zpravidla třicetiletých) s fázemi zvětšování a zmenšování. Z faktorů ovlivňujících rodinné struktury je nutné věnovat pozornost zejména dědičným systémům, jejichž různorodost způsobila, že v západní Evropě se setkáváme v této době s velmi mnoha rodinnými typy. Obecně však platí, že z hlediska velikosti domácností byla sociální diferenciace zřetelnější na venkově než ve městech.

Na dané téma navázala *Pavla Horská*. V miniaturním příspěvku "Rodinná skupina v Československu očima historické demografie" se soustředila především na věk při vstupu do manželství. Uvádí, že v 17. století Čechy s více než 60 % vdáných žen ve věku 20 až 24 let představovaly dělicí čáru mezi západní Evropou (tam převládaly pozdní sňatky) a východní Evropou, kde se ženy vdávaly velmi brzy.

Eliška Čáňová ve "Složení domácností v Čechách v roce 1651" čerpá ze sondy na statku Vamberk a v panství Luby. V těchto lokalitách shledává rysy typické pro západoevropský typ rodiny.

Milan Kučera v referátu "Mladé rodiny v Československu v letech sčítání 1980" upozorňuje především na to, že česká rodina se nalézá v krizové situaci; povaha krize je však jiná než v západní Evropě. Pozornost obrací na bytovou otázku, v níž spatřuje klíčový faktor pro vznik rodiny. Líčí paradoxní situaci, za níž vlastně početí dítěte bylo ryze účelovým jednáním - posilovalo šanci na získání vlastního bytu. Mladá manželství se ovšem dlouho, i po získání bytu, nemohla vymanit ze závislosti na rodičovské pomoci, což na ně působilo jako dezintegrační faktor. Východisko z nepříznivé situace vidí v souvislosti s přijetím tržního hospodářství v posílení zejména ekonomické odpovědnosti a samostatnosti mladých lidí. To by mělo přivodit žádoucí zvýšení sňatkového věku.

Jitka Rychtaříková v metodicky hluboce fundovaném příspěvku "Současná českoslo-

venská rodina v evropském kontextu" analyzuje demografické ukazatele se zřetelem k vývoji rodiny. Sdílí názor vyslovený Sullerotovou a označuje poválečná dvě desetiletí za zlatý věk rodiny. Užitím faktorové analýzy zasazuje populace Čech a Slovenska do evropských rodinných typů - vychází jí, že si jsou obě populace velmi blízké. Rychtaříková se ovšem tam, kde opouští bezpečnou půdu úzce pojaté demografické analýzy, ocitá na poněkud tenkém ledě. O vlivu politiky minulého režimu na rodiny se vyjadřuje takto: "snaha o nastolení věčného sociálního řádu ... se také promítla do neměnnosti rodinné formy, na jejímž počátku je sňatek". Snad to platilo v padesátých letech, přinejmenším posledních dvacet let tomu však bylo poněkud jinak: např. v NDR jednomu z nejstalinštějších režimů vůbec nezáleželo na manželském svazku; "Lebensgemeinschaft" se zde prosadila za vydatné státní podpory jako naprosto rovnocenný typ partnerského soužití. I v dalších zemích východního bloku se stát, odhlédneme-li od oficiální rétoriky, v posledním desetiletí v tomto ohledu spíše zmlklé, vědomě mnoho pro manželství neangažoval. Především v naší zemi režim v posledním období sledoval jediný cíl - pouhé přežití, takže na té či oné populační, či rodinné politice mu zjevně nezáleželo. Rychtaříková dále mechanicky opakuje některá klíše, která, pokud vůbec platí, je nutné hlouběji ozřejmit. Tvrdí, že "sňatky jsou v téměř 50 % vynuceny těhotenstvím partnerky". Je pravda, že skutečně toto číslo odpovídá podílu manželství, do nichž vstupuje nevěsta v jiném stavu. Stěží však jde ve většině případů o nahodilý poklesek narychlo kamuflovaný svatbou, jako tomu bylo (snad) za starých časů. Zdá se pravděpodobnější, že mladí lidé spolu běžně pohlavně žijí i s rizikem těhotenství partnerky. Pokud dívka skutečně otěhotní, těžko říci, že je sňatek vynucen, spíše se jen urychlí to, s čím se vpravdě počítalo. Konečně závěrečná sentence: "...není příliš snadné hovořit o budoucích trendech. Analogie rodinných forem a rodinného chování pozorované v dnešní západní Evropě jsou pro československou budoucnost více než pravděpodobné", si zjevně logicky odporuje.

Jiří Langer se opět obrátil do minulosti. V přednášce "Forma rodiny mezi dvěma typy domácností předindustriální společnosti v západních Karpatech" si znovu všímá rozdílů mezi západním a východním rodinným typem. V západní Evropě hrály větší roli nepříbuzné složky pracující v domácnosti, zatímco na Východě působily více čistě pokrevní vztahy.

Lumír Dokoupil a *Ludmila Nesládková* vypracovali regionální studii "Populační vývoj tzv. starých a nových železářských středisek na Ostravsku na přelomu 19. a 20. století". Upozorňují na extrémní diferenciaci populačního vývoje v této oblasti, jež byla dána prudkým průmyslovým rozvojem. Prezентují málo známý fakt, že obec Vítkovice byla nejrychleji rostoucím sídlem Předlitavska v 2. polovině 19. století. Průmyslový rozvoj důkladně promísil národnostní složení kraje - především přivodil imigraci polského obyvatelstva, lokálně napomohl i germanizaci.

Ludmila Fialová v závěrečné práci "Vývoj sňatečnosti v Československu v letech 1918-1988" shrnula dosavadní poznatky o tomto tématu. Podobně jako Rychtaříková zdůrazňuje, že v průběhu existence společného státu se velmi sblížilo populační chování české a slovenské populace, jež se na jeho počátku v roce 1918 velmi lišilo. Zajímavý je její postřeh, že během války se tento trend přerušil. V protektorátu totiž byla stimulována sňatečnost především

obavou před nasazením na práce do Německa, zatímco na Slovensku tento faktor nepůsobil. Fialová dále poukazuje na velmi závažný jev za komunistického režimu: naprostou homogenizaci společnosti, jež se promítla i do demografického chování. V naší zemi dosáhla co do demografických ukazatelů patrně nejvyššího stupně z východního bloku. V závěru uvádí zajímavé srovnání: cituje předválečného demografa Boháče, který za předčasné sňatky považuje ty, kde ženichovi je méně než 25 a nevěstě méně než 21 let. Fialová předpokládá, že naše populace přebere ze západoevropských rodinných modelů především faktická manželství.

Sborník je dalším plodem dnes již tři desetiletí trvající spolupráce francouzských a českých a slovenských demografů. Ta přežila, především díky profesorovi Pavlíkovi a dr. Horské i období nepříliš příznivé této formě vědeckých kontaktů. Při poslední diskusi se nejen předávaly podněty a informace, ale zároveň se konfrontovaly dva různé vědecké přístupy. Francouzská škola vychází z důsledně sociologického pojetí, v němž demografické údaje slouží spíše jako pomůcka. O našich účastnících naopak můžeme říci, že jsou v prvé řadě demografové - faktem je, že "ryzí" sociologové při diskusi o výsostně sociologickém tématu ke škodě věci z naší strany chyběli.

Pavel Vereš